

A SZÉKELYUDVARHELYI KÓDEX FORDÍTÓJÁNAK ÖNÁLLÓ MEGNYILATKOZÁSAI*

PÁLFALVI ETELKA

A középkori fordítás-irodalomra jellemző, hogy a latinból fordított szöveg hű mása az eredetinek; a fordító semmit sem told a szöveghez, s vigyáz, hogy ne is vesszen el belőle semmi. A fordító vagy másoló legtöbbször nem nevezi meg magát, a háttérben marad; egyéniségéből semmit sem ad a műhöz.

A Székelyudvarhelyi Kódex fordítója már más úton jár. Nem ragaszkodik mereven a latin forráshoz, a magyar szöveget a maga ízléséhez s a leendő olvasó igényeihez, ismereteihez alkalmazza. Ez a formálás, igazítás megmutatkozik szabad, kettős, hármas fordításaiban és a szöveg különféle szempontú bővítésében is.

Bővítésnek tekinthetők a SzékK. Judit könyvének azok a nyelvi elemei, amelyek nem latinból való fordítások. (A kettős, hármas fordításokat itt nem ismertetem.)

A bővítéseknek több típusa van. (Az egyes típusok mellett zárójelben lévő számok Judit könyve megfelelő részeinek megfelelő lapjaira utalnak. Vö.: alább a példák felsorolásával.)

1. A fordító közbeszól a szöveg tolmácsolása közben — nem magyarázat- vagy bővítésképp, célja — láthatólag — a hosszú szöveg egyhangúságának megtörése (8:21, 9:10, 16:20).

2. Tartalmilag bővebben fejt ki a mondanivalóját, hozzátész (16:20, 16:23).

3. Tulajdonképpen nem szerves része a Judit könyvének az utószó, számunkra mégis rendkívül becses. A közel négy kódexlapnyi terjedelmű szöveg közli a kódex keletkezési idejét, a kódexíró nevét, s hogy kinek készült a munka; indokolja, miért szükséges olvasmány a Judit könyve, s hivatkozik Hieronymusnak a Judit könyvéhez írt előszavára, sőt részben idézi is (16:31).

4. Kisebb terjedelműek s talán kisebb jelentőségűek azok a bővítések, amelyek csak egy-egy jelzővel vagy határozóval toldanak meg egy-egy szót; vagy személynévvel teszik pontosabbá az ígét vagy névmást. Erre a fajta bővítésre található a legtöbb példa.

5. Sajátos csoportot képeznek a megszólítások — ezek méginkább, mint a jelzők, az érzelem magas fokát mutatják (pl. 5:24, 9:7, 9:11). (Megjegyzendő, hogy a bővítésnek ez utóbbi két formája a BK.-ben is megtalálható.)**

* Részlet egy, a Bécsi és a Székelyudvarhelyi Kódex Judit könyvének fordítását több szempontból összehasonlító dolgozattól.

** Az 5. pontban elősoroltak s a jelzővel való bővítés néhány esete föltétlenül a Horváth János ismértette (A magyar irodalmi műveltség kezdetei, Bp. 1931. 267. kk.), „divina dulcedo”-t juttatja eszünkbe — az érzelmi azonosulás, lírai magatartás nyelvi kifejezése itt a szöveg ilyenfajta gazdagítása.

Az alábbiakban ezekre a típusokra mutatok be néhány idézetet.

- 3:10 az (Nabvgodonozor) Olofernefnak elötte (Szék. 8)
 5:2 az Olofernes ... fel gheryede (Szék. 16)
 5:22 es nem yaranak, de el tértek vala (Szék. 23)
 5:24 ha bñnben leendnek (Szék. 24)
 6:1 az hannaók, az akhiornak ellenne (Szék. 27)
 8:21 Meghes towabba monda Iwdyth vñan ezen keeth papnak (Szék. 51)
 9:10 Nywyta meeges Ivdith az kònrògée || fééth wr yftenhez mondan: (Szék. 58—59)
 10:3 es megh zertzéé éékefen (Szék. 63)
 11:12 melyek az yfteny aldozatra valanak adatvan (Szék. 71)
 16:20 kòzónjéégenek elötte, kyk mondatnak yzrahel fyaynak, es ez ygéékben: yntéé azokat az hala adafra, mel'el tartoznak vala vr yftennek yl'en nağ yo téééérth. de méges tovaba monda: (Szék. 95)
 16:23 az olofernes feyevel, (béada az) templomba, (òròkéh való emlekezethre,) hog foja el ne feleytetneeyek el yl'en nağ yfteny jegéédjéégh, mel'et tòn Ivdithnak kezevel vr az yzrahel fyayval, (Szék. 97)
 16:31 Ezen zarent vegeztetyk az zent Iwdyth azzonnak ò kònye az dereek zent yrafnak bòtvye zerenth az mv bodog zent at'anknak padvay zent antalnak eftyn vrvnk Cryftvs Iefvfnak, az zív marya mehetòl zvletefenek || vtanna, ezer òt zaz hvzon hatod eztendòben. Demaga mykeeppen ez kònv felòl zenth yeronymvs yrvala az keeth zent apaczyanak, azaz az òzveg pavlanak es az zív evftokhyvmnak mynth elòl ez kònv elòth el kezdettvk vala vegezzvk el. merth vg yra ò nekyk, yme megh yrtam ez kònvét. megh gòzöttetwén az tv hozyatok valo tyzta zeretetnek myatta, nem Lak az ygeket ygéékre mağrazvan, de az éértelmet az ygaz ertelemre hozvan, az kaldeos nelwròl dyaky nelwre. végétek azérth, oh pawla es ewftokhyom, ez òzveg Ivditòth tyztafagnak feñes peldayath || es gòzedelem vééetnek, òròkkée való dyleretével òtet hyrdeffétek. Merth az vr yften ez Ivditòt nem Lak azzònyallatoknak, deh foòth méégh ferfyaknakés tanofagvl adá. mel' vr yften, az ò nemes tyztafaganak lòn meg ayandokozoya, ky òneky hatalmat ada, vg añera hog az Olofernft, mynden emberektòl megh gòzhetetlent megh gòzneye es az hatalmást megh òomorÿta. amen.
 Ymé azert en zeretò hvgom nyvthydy Ivdith, az te neveden való zenth azonnak kònye, mel'et en, az te zegen bat'ad, nyvthydy frater andras, megh yrtam az dyaky bòtvròl, ez mağar nelwre, az te hozzád való atyfyv-fagof zeretetnek, || myatta megh gòzöttetvéén, ez hog ne lennél, az te celladban az te zentednek kònvénelkvl, de vallanád ezt az te lelkednek vygaztalařara. Ne nézed kedég zeretò hvgom ez yrafnak az ò parazt voltat, hanem az ò ygaz értelmét kyben hamyřfat nem lelhez. (Szék. 100—103)

Latinból, de nem a BK. latinjából való fordítás a következő adat:

- 4:10 es ne lennének galazatra az nemzeteknek kòzòtte (Szék. 13) Vulgata: et fierent opprobrium gentibus.

A BK-hez viszonyítva ez is bővítésnek mutatkozik, de nem a fordító leleménye, hanem annak bizonyosága, hogy latin szöveget, méghozzá a BK. latinjától eltérőt használt a SzékK. Judit könyvének magyarrá fordítója.

A továbbiakban a Vulgata, a BK. és a SzékK. megfelelő részeinek párhuzamba állításával mutatom be a SzékK.-re jellemző bővítéseket:

- 3:13 Omnes deos: mēdž iftēnit (BK. 15) ~ mynd fok yftenyt (Szék. 9).
 5:3 rex militiae illorum: oviťezi fēžēgekn^c. kizala (BK. 17) ~ az o vytezfegeknek kyralya (Szék. 16—17).
 5:10 in luto et latere: fa22al 4 kotēglau^{al} (BK. 18) ~ faar nyomafval, es tegla vetēff^{el} (Szék. 19).
 5:16 vicit: gozot (BK. 18) ~ myndenvt gozodelmet vott (Szék. 22).
 5:19 resistendi: ēllēnt allanioc (BK. 18—19) ~ mynden ellenfegynek ellene alla^{fra} (Szék. 22).
 5:24 mi Domine: ēn v2ā (BK. 19) ~ vram, ... te oloferes, Nabvgodonozornak fo hannaga (Szék. 24).
 5:25 universae terrae: mēdž földn^c. (BK. 19) ~ mynden kozonfeges földön (Szék. 25).
 5:28 cum eisdem: azonockal (BK. 20) ~ azokval egembe (Szék. 26).
 5:29 Nabuchodonosor: Nabuhodonozor (BK. 20) ~ Lak Nabvgodonozor kyral' (Szék. 26).
 6:1 dixit: mōda (BK. 20) ~ monda oees (Szék. 27).
 6:2 non est Deus, nisi Nabuchodonosor: nīl iften hanem Lac Nabuhodonozor (BK. 20) ~ nynlen egeb yften, hanem Lak Nabvgodonozor kyral' (Szék. 27).
 6:4 dominus sit universae terrae: mēdž földn^c. iftene (BK. 20) ~ mynd kozonfeges földnek vra (Szék. 28).
 6:8 fundibularii: a pažit'afoc (BK. 21) ~ fok paryt'afok (Szék. 30).
 6:14 universa haec: mēdēnekēt (BK. 22) ~ ezeketh mynd kozonfegvel (Szék. 32).
 6:17 eorum ... interitum: ovezedēlmékēt (BK. 22) ~ az o vezedelmes halalokat (Szék. 34).
 6:20 simul refecerunt: meghiēdēlmēzēc magokat (BK. 22—23) ~ meg elegyteek akhiort es oņon magokat (Szék. 35).
 7:7 ad refocillandum potius, quam ad potandum: inkab hiēdēlmēzēt2ē hog nem ital2a (BK. 24) ~ ynkab oņon magoknak meg hyvefytēfekre hog nem mynt Lak ytalokra (Szék. 38).
 7:13 vendidit Deus: adot el iftēn (BK. 24) ~ az vr yften adott (Szék. 40).
 7:14 non est, qui adiuvet: nīlen ki fēgellen (BK. 24) ~ nynlen ky megh fegēlen mvnkot (Szék. 40).
 7:16 infantes nostros: mvg2mekdēdinckēt (BK. 25) ~ az mv artatlan apro gernekynket (Szék. 41).
 7:18 ad Deum: y2hoz (BK. 25) ~ az vr yftenhez (Szék. 42).
 7:25 faciemus: tegūc (BK. 25) ~ tahath wg tegvk (Szék. 44).
 8:1 Et factum est: Es lōn (BK. 26) ~ Es ez dolog megh lōn (Szék. 44).
 8:5 domus suae: oħazanac (BK. 26) ~ ez iwdith az o hazanak (Szék. 46).
 8:10 dixit illis: mōda azoknac (BK. 27) ~ az Iwdith monda o nekyk (Szék. 47).
 8:14 Dominus: v2 (BK. 27) ~ az vr yften (Szék. 48).
 8:17 misericordiam suam: o izgalmaffagat (BK. 27) ~ az o yrgalmaffagath, hamar²agwal (Szék. 49).
 8:21 Deum suum: o iftēnekēt (BK. 28) ~ az o wrokot yfteneket (Szék. 51).
 8:22 Dei amicus effectus est: lot iftēnn^c. bazatta (BK. 28) ~ yftennek zeretō barat'a lōn (Szék. 51).

- 8:28 presbyteri: a papoc (BK. 28) ~ ez keeth papok (Szék. 52).
 8:31 Deus: iftèn (BK. 29) ~ vr yften (Szék. 53).
 8:32 cum abra mea: èn Ab2āmal (BK. 29) ~ az én zolgalo leañomwal abrawal (Szék. 53).
 9:1 Quibus: kic (BK. 29) ~ kyk mykoron (Szék. 54).
 9:1/b ad Dominum:v2hoz (BK. 29) ~ vr yftenhez (Szék. 55).
 9:3 Domine Deus meus: èn vrā iftenem (BK. 29) ~ vram en édes yftenem (Szék. 55–56).
 9:3/b mihi viduae: ènnèkem ozuègn^c. (BK. 30) ~ ènnèkem es ozwèg zolgalo leañodnak (Szék. 56).
 9:4 priora: az èlobèlièkèt (BK. 30) ~ az elobby dolgokath (Szék. 56).
 9:4/b hoc factum est: az lõt (BK. 30) ~ mynd megh loõn (Szék. 56).
 9:7 Sed aspeixisti: Dè nèzèl (BK. 30) ~ de te vr yften tekéenteel (Szék. 57).
 9:9 Domine: V2am (BK. 30) ~ en édes vram yftenem (Szék. 57).
 9:11 Erige: Èmèl'lèdfel (BK. 30) ~ emel'ed fel vr yften (Szék. 59).
 9:17 totius creaturae: mēden tēzèmtètèkn^c. (BK. 31) ~ mynd kōzõnfeges teremtèth allatoknak (Szék. 61).
 9:17/b miseram deprecantem: nauolaft onzollot (BK. 31) ~ zègèñ kōzõngõ, zolgalo leañodoth (Szék. 61).
 9:17/c tua misericordia: te iǵalmaffagodba (BK. 31) ~ az te nag yrgalmaffa-godrol (Szék. 61).
 10:1 cessasset clamare: mègzõt volna vuołtèni (BK. 31) ~ megh zõnt volna az Iwdiith ... kayaltanya (Szék. 62).
 10:2 abram suam: õ Ab2aiat (BK. 31) ~ az õ zolgalo leanyat abráth (Szék. 62).
 10:3/a myro optimo: mētõl iob mi22aua (BK. 31) ~ yeles draga kenet || vel es yo yllatwal, mel'eth myrrabol zereztenekwala (Szék. 62–63).
 10:3/b in aures: higèkèt (BK. 31) ~ fivleybevaló éékes lerLel'eyth (Szék. 63).
 10:4/a Dominus: vr (BK. 31) ~ vr yften (Szék. 64) NB! kétszer!
 10:4/b splendorem: fènéffègèt (BK. 31) ~ zép es éékes fènéffègeth (Szék. 63).
 10:4/c ista compositio: èzezes (BK. 31) ~ ez õn maganak yl'en éékeffègwel || valo megh zerzéèfe (Szék. 63–64).
 10:5 abrae suae: õ Ab2aia2a (BK. 31) ~ az abranak, az õ zolgalo leañanak (Szék. 64).
 10:6/a ad portam: kapuia2a (BK. 32) ~ kapwara, ottoõon (Szék. 64).
 10:6/b exspectantem: va2uan (BK. 32) ~ warwan Iwdiith (Szék. 65).
 10:9 Fiat, fiat: lègè, lègèn (BK. 32) ~ vg leegen, vg legen (Szék. 65).
 11:6 bonus:io (BK. 34) ~ nag yo (Szék. 70).
 11:9 sciunt: tuggac (BK. 34) ~ yol twggak (Szék. 71).
 11:10 invasit: megfoglalta (BK. 34) ~ ygen el gotrotte (Szék. 71).
 12:18 Bibam: izõ (BK. 37) ~ orõmõft yzom (Szék. 78).
 13:21 quoniam bonus: mézt io (BK. 39) ~ mert yo az vr yften (Szék. 80).
 13:21/b in saeculum: o2õcke (BK. 39) ~ orõkkee vaõn (Szék. 80).
 13:23 filia: leanom (BK. 39) ~ leaný magzat (Szék. 81).
 14:4/b timor: fèlèlm (BK. 41) ~ nag réttènete fféègh (Szék. 83).
 16:26 virtuti: õ iozagahoz (BK. 47) ~ az õ zentfegenek yozagahoz (Szék. 98).
 16:26/b castitas: tiztafag (BK. 47) ~ az õvegy tyztasfaagh (Szék. 98).
 16:26/c adiuncta: eggèfolt (BK. 47) ~ erõffen hozya eggèfvılween (Szék. 98).
 16:28 abram suam: õ Ab2aiat (BK. 47) ~ az abrat, az õ zolgalo leanat (Szék. 99).

ÜBER DIE ZUFÜGUNGEN DES ÜBERSETZERS DER SZÉKELYUDVARHELYI
KODEX

Von E. PÁLFALVI

Eine der charakteristischen Eigenschaften der mittelalterlichen Übersetzungsliteratur ist die *wortgetreue* Übersetzung. Der Übersetzer bleibt unpersönlich; das Werk scheint für ihn unabänderlich zu sein. Der Übersetzer der Székelyudvarhelyi Kodex interpretiert — unter dem Einfluss des Humanismus — selbstständiger; er richtet sich und seine Arbeit nach den Ansprüchen seiner künftigen Leser. Er übersetzt frei, erweitert den Text, und fügt sogar eigene Bemerkungen dazu. Der vorliegende Artikel führt die Typen der Zufügungen und auch einige Beispiele vor.